

Izrael Állam Afrika-politikája

Széljegyzetek az *Izrael és Afrika – A múlt értékelése és a jövő kilátásai* [Israel and Africa – Assessing the Past, Envisioning the Future] című kötethez

A nem sokkal korábban függetlenné vált arab országok elleni háborúban született, s megalakulásától kezdve részleges nemzetközi kiközösítésbe, gazdasági-politikai izolációba kényszerített zsidó állam az ötvenes évek derekától elsősorban az afrikai kontinensen kereste a diplomáciai elismerés, a páriahelyzetből való kitörés lehetőségeit. Az önállóság jogos igényét zászlajukra tűző afrikai gyarmatok, illetve a nemzetközi egyenjogúságért küzdő Izrael sok tekintetben azonos pozícióból kényszerültek céljaikért fellépni, mely kézenfekvően hozzájárult a két- majdán többoldalú kapcsolatfelvételek eredményességéhez, a különböző együttműködések mélyüléséhez, szélesedéséhez. Az észak-afrikai arab országokkal való feszült viszony okán, Izrael számára elsősorban a szubszaharai térség jelentett potenciális „partnerövezetet”, ahol néhány esztendő leforgása alatt, a hatvanas évtized első harmadára szerteágazó politikai, gazdasági, kereskedelmi, katonai és sikeres fejlesztési együttműködések sorát építette ki a zsidó állam. Ezen, több szempontból és mindkét fél számára prosperáló kapcsolatok történetében aztán éles, napjainkig kiható fordulat állt be, amikor az arab (később szűkebb metszetben palesztin, illetve tágabb értelemben muzulmán)–izraeli szembenállás geopolitikai következményeként Afrika országai Izrael vehemens támadóivá váltak.

Jelen írás az Amerikai Zsidó Bizottság Afrika-intézetének és a Tel-avivi Egyetem Harold Hartog Intézetének közös gondozásában megjelent, *Izrael és Afrika – A múlt értékelése és a jövő kilátásai* (Israel and Africa – Assessing the Past, Envisioning the Future)

című kötet két igen hasznos tanulmányát kívánja egyfelől összefoglalni, másrészt néhány kiegészítő megjegyzéssel ellátni. Az egyébként öt rövidebb-hosszabb publikációt magában foglaló kiadvány szerzői között találjuk professzor Naomi Chazant, a Tel-avivi és a jeruzsálemi Héber Egyetem nemzetközileg ismert politika- és Afrika-tudós kutatónőjét, Avi Bekert, a Hartog Intézet professzorát, a Zsidó Világkongresszus korábbi titkárát, Haim Divon nagykövetet, a MASHAV (az izraeli külügyminisztérium fejlesztési-együttműködési programjának korábbi) igazgatóhelyettesét, Eli Fried politológust, a Hartog Intézet kutatóját, valamint afrikai részről Kwame Boafo Arthur és E. Gyimah-Boadi professzorokat, a Ghána Egyetem Politikatudományi Intézetének oktatóit. A kötet célja, mint azt a címe is mutatja, hogy egyfelől történelmi kontextusba helyezze az afrikai-izraeli kapcsolatokat, bemutassa és értékelje a zsidó állam Afrika-politikáját, másrészt átfogóan jellemezze, illetve jövőbeli lehetőségeit tekintve pozicionálja Izrael szerepvállalásait a kontinensen. A szerzők egyöntetű véleménye szerint, ideje lenne, hogy a jeruzsálemi kormányzat újragondolja Afrika-stratégiáját, s a nyilvánvaló nehézségek, visszautasítások, s kiközösítési célú nemzetközi megnyilvánulások ellenére ne törődjön bele „Afrika elvesztésébe”.

A kötet nyitótanulmányt jegyző Naomi Chazan professzorasszony négy időintervallumra osztja az izraeli-afrikai kapcsolatok történetét, melynek első periódusaként az 1956 és 1973 közötti időszakot jelöli meg. Mint írja, az ötvenes évek első felében egyrészt a zsidó állam fennmaradási és stabilizálódási küzdelmei miatt, másrészt az afrikai országok gyarmati státusza okán nem volt esély diplomáciai-politikai, avagy gazdasági-fejlesztési együttműködés kialakítására. A Hisztadrut, a monopolhelyzetű szakszervezeti hálózat volt első izraeli aktor a kontinensen, mely a dekolonizációs és érdekképviseleti célú, enyhén vagy erősebben szocialisztikus jellegű afrikai mozgalmakkal került kapcsolatba. A földrész első, gyarmati sorból felszabadult és függetlenné vált államának, Ghána teljes önállóságának a kikiáltásakor már az izraeli politika is képviseltette magát, az 1956-ban nyílt accrai konzulátuson keresztül. Mint ismert aztán a hatvanas évek elején végre Afrika is kiléphetett a világ porondjára, országok tucatjai nyerték el függetlenségüket, az azonban már kevésbé köztudott, hogy mindez meghozta Izrael számára is a diplomáciai elismerés új hullámát, az izolációból való kilépés lehetőségét. S a politikai együttműködés hamarosan gazdasági előnyöket is indukált, Izrael tökéletesen kihasználta, hogy az újdonsült országok volt gyarmattartóikkal nem szívesen, inkább csak kényszerből kereskedtek, a szocialista világ segítsége ekkoriban pedig még távolinak tűnt, nem épültek ki annak a helyi intézményei, csatornáit. Közel egy évtizedig a zsidó állam szinte minden szubszaharai országgal baráti, bizalmas viszonyban volt, katonai együttműködéseket alakított ki, hadianyagokat és

kiképzőket küldött a térségbe, oktatási programokat indított, ösztöndíjakat osztott, valamint pénzügyi forrásokkal és szakértőkkel infrastrukturális fejlesztési beruházásokat, illetve mezőgazdasági és vízgazdálkodási projekteket támogatott. Miként azt Chazan professzorasszony tanulmányában említi, majdnem 2000 izraeli szakértő tevékenykedett Afrikában Ghánától-Zaire-ig, Elefántcsontparttól-Etiópiáig, számos állami [Solel Boneh, (építőipar), Mekorot (víz- és csatornahálózat-fejlesztés, ivóvíztisztítás és -hasznosítás), Zim (tengeri szállítmányozás, kikötőfejlesztés)] és magánvállalat segítette a beruházásokat, s a külügyminisztériumon belül önálló osztály (MASHAV) állt fel a fejlesztési és együttműködési projektek generálására és koordinálására. Az izraeli kormány számára prioritássá vált tapasztalt diplomaták kiküldése, s a külügyi alkalmazottak körében is keresett szolgálati hely lett Afrika. Érdekes, hogy a szerző az 1967-es háborút követő periódust még mindig az első, prosperáló szakaszhoz sorolja, mert bár – mint írja – a kétoldalú kapcsolatok többségénél érezhető volt megtorpanás, ugyanakkor a mélyebb államközi együttműködések még fenntarthatónak tűntek.

A lassú erodálódás az 1973-as harcokat követően hirtelen felgyorsult, s néhány hónap leforgását követően Izrael azon kapta magát, hogy az afrikai államok – négy kisebb ország kivételével – megszakították a diplomáciai kapcsolatokat vele, sőt egyre nyilvánvalóbban az ellenlábasként sorolódtak. Izraelt többé nem tekintették partnernek, gyarmatosító hatalomnak bélyegezték, mely a palesztinai arabokat elnyomja, az afrikaiakat pedig gazdaságilag kihasználja. E szemléletváltás – mely a cionizmust, mint a rasszizmus egyik megnyilvánulási formáját elítélő, az afrikai országok támogatásával megszavazott ENSZ-határozatban csúcsosodott ki – hatalmas diplomáciai kudarcot jelentett Izrael számára. A törés háttérében nemcsak a palesztinai arabokkal való szolidaritást, illetve a dekolonizációs elszántságot kell feltételeznünk, de – miként azt Chazan professzorasszony írja – az Izrael-ellenes szovjet befolyás térnyerését és az általános elmaradottság (a kezdetben sem azonos, de legalábbis egymáshoz közelebb álló kiinduló helyzet ellenére, Izrael gazdasági felemelkedése és Afrika konstans kiszolgáltatottsága) miatti frusztrációt is figyelembe kell vennünk. Mindezt tetézték az egymást követő izraeli kormányok olyan – bizonyos szempontból hibás, más megközelítésben helyes – döntései, mint a nemzetközileg kiközösített, éppen ezért minden politikai-gazdasági kapcsolatra igényt tartó, elnyomó rezsimekkel való együttműködés (Zaire, Dél-afrikai Köztársaság), valamint az államilag koordinált segélyezési-fejlesztési programok befagyasztásával párhuzamosan, a kevesebb diplomáciai tőként jelentő, de a befolyást néhány kulcságzatban fenntartó, abszolút profitorientált, kvázi magánjellegű szerepvállalások támogatása. Ez utóbbi tevékenységekhez sorolható a gyémánt- és egyéb természeti kincsekkel

való kereskedelem, az irreguláris erők (köztük különböző magánhadseregek) kiképzése, valamint a szállodai és kapcsolódó beruházásokban való térnyerés. A szerző szerint Izraelnek a nyolcvanas évektől kétféle Afrika-politikája van, egy hivatalos, kevésbé sikeres, számos diplomáciai bonyodalommal járó, és egy nem hivatalos, egyértelműen piaci szemléletű, főként magánszemélyekre épülő. E jelenséget tovább erősíti Chazan professzorasszony álláspontja szerint, hogy az egyetemi szintű Afrika-tanulmányok folyamatosan erodálnak Izraelben, a kontinens minimális külpolitikai prioritással bír, annak ellenére, hogy eleinte az etiópai zsidók bevándorlása, majd később, a palesztin munkaerő kényszerű leépítése után az afrikai vendégmunkások befogadása, napjainkban pedig a szudáni, eritreai, elefántcsontparti menekültek beszivárgása miatt Izraelnek akart vagy nem akart, de létező és állandó kapcsolata van a földrésszel. Az egységes nemzeti Afrika-stratégia kialakítását nehezíti, hogy a nyolcvanas évek óta az izraeli kül- és katonapolitika nem feltétlenül összeegyeztethető a kontinens vonatkozásában, hiszen míg a külügyminisztérium a kapcsolatok szélesítésében, stabilizálásában érdekelt, folyamatosan ügyelve arra, hogy az afrikai belső ügyek tekintetében milyen aktuális pozícióra indokolt helyezkedni, addig a védelmi minisztérium hadianyag értékesítést, a technológiafejlesztés helyi adottságainak kihasználását, illetve bizonyos stratégiai jelentőségű együttműködések fenntartását tekinti prioritásnak. Mindez különösen kiütöközött az apartheid-rendszerű Dél-Afrika esetében, de a ruandai, a Sierra Leone-i, a libériai, az angolai és a zairei konfliktus során is előfordult, hogy a külügyminisztérium békéltetés szükségéről beszélt, miközben a védelmi tárca pedig helyi ismeretszerű, katonai parancsnokból lett üzletemberek közvetítésével fegyvereket értékesített.

A meginduló izraeli-palesztin békefolyamat, a Jordániával való megbékélés, valamint a Szovjetunió összeomlása és afrikai térvesztése után, újra megnyílt az út Izrael előtt, hogy hivatalos szinten is helyreállítsa diplomáciai kapcsolatait Afrikában. A kilencvenes évek első harmadától hirtelen nagyszámban nyíltak nagykövetségek, több országra kiterjedő hatáskörrel megbízott diplomatákkal, a kooperációk sora azonban csak lassan bővült. A zsidó állam (is) fokozottabb figyelemmel volt a kelet-közép-európai kapcsolatépítésre, semmint az afrikaira, illetve a mélyülő európai uniós együttműködés is új lehetőségeket kínált. A látszólag felfutóban lévő Afrika-vonal megrekedt egyfajta „hűvös” szinten, melyet az iszlamizmus terjedése és geopolitikai következményei, valamint a nemzetközi fórumokon változatlanul létező egységes afrikai elutasítás a zsidó állammal szemben áthidalhatatlanná tett. Az egyes helyeken elkövetett Izrael-, illetve zsidóellenes terrorakciók (Tunézia, Kenya, Dél-Afrika, Mauritánia, Egyiptom) felhívták a figyelmet arra, hogy biztonságpolitikai szempontból is kihívást jelent a térség, bármiféle jelentősebb szerepvállalás csak katonai biztosítás mellett

lehetséges, arra pedig aligha van lehetőség. A kapcsolatok mélyülését akadályozza továbbá az afrikai országok többségének egyoldalú pro-palesztin álláspontja, mely a durbani rasszizmusellenes konferencián minősíthetetlen anticionista és antiszemita szintre süllyedt. Bár bizonyos segélyezési akciókban, gyógyszerek fejlesztésében és rendelkezésre bocsátásában, katasztrófa-elhárításban, valamint különböző fejlesztési és képzési programok lebonyolításában közvetve-közvetlenül aktív szerepet vállal Izrael, avagy izraeli NGO-k, az ötvenes-hatvanas évekbeli együttműködésről közel sem beszélhetünk.

A kötet második tanulmányából, Haim Divon, a MASHAV afrikai tevékenységéről írott publikációjából kaphatunk részletesebb képet a fekete földrészen zajló izraeli szerepvállalásokról. A külügyminisztérium szakosított intézményeként működő Fejlesztési-egyttműködési Központ (MASHAV) 1958-ban állt fel, alig egy évtizeddel a zsidó állam, hatalmas kihívásokkal terhelt kikiáltását követően. A szervezet elsősorban olyan országokban tevékenykedik, melyekhez különböző okok alapján, de stratégiai érdekek fűzik Izraelt. Afrikában főként Dél-Egyiptomban, Szenegálban, Szváziföldön, Kenyában, Etiópiában, a Közép-afrikai Köztársaságban, Nigériában, Elefántcsontparton, Ghánában és a két Kongóban aktív, de különböző humanitárius akciókra, fejlesztési programokra sor került már Angolában, Zambiában, Malawiban, Tanzániában, Mozambikban, Eritreában és Kamerunban is. A MASHAV döntően nem segélyszervezet. Bár bonyolítja, koordinálja az izraeli humanitárius felajánlások szállítását, felhasználását, fő profilja szerint azonban képzési, egészségügyi és mikrofejlesztési programokat valósít meg. E tevékenységek közül az alábbiak kiemelendők: élelmezésbiztonsági és vízgazdálkodási; egészségügyi és mentálhigiéniai; gyermek-rehabilitációs és -integrációs; közösségfejlesztési; a nők általános helyzetét javító; valamint oktatási és képzési programok.

Csak röviden, néhány meghatározó részletet kiemelve Haim Divon tanulmányából ezen izraeli szerepvállalások kapcsán. Az élelmezésbiztonsági és vízgazdálkodási projektek alapvető jellemzője, hogy mikrostruktúrákra összpontosítanak, tehát közvetlenül a földből élő afrikai családokat igyekeznek megtanítani új, hatékonyabb termelési és racionálisabb öntözési technikákra. A szükséges gépeket [melyek többnyire helyben adott, vagy legalábbis potenciálisan beszerezhető alkatrészekből (gumicsövek, tömítések, stb.) is elkészíthetőek, hiszen nem a technológián, hanem az alkalmazáson van a hangsúly] kezdetben biztosítja a MASHAV, egyúttal képzések formájában betanításokat tartanak az összeszerelési és esetleges javítási műveletek majdani elvégzésére, illetve a megfelelő magvakat is eleinte rendelkezésre bocsátják, oktattva a szaporítási eljárás különböző részfolyamatait. A segítség célja, hosszútávon önállóságra és fenntartható önellátásra tanítani, új, de elérhető eszközökkel,

valamint új, de megtanulható technikákkal. Az évtizedek során több országban is kialakított ún. mintafarmokat a MASHAV, ahonnan már a felkészített afrikai szakemberek járnak el oktatni a szomszédos falvak lakosságát.

Az egészségügyi programok kettős jellegűek. Egyrészt ezek kapcsán is törekvés a tudás átadása, a körülményekhez képesti elővigyázatosabb életmódra való nevelés, ugyanakkor e tevékenységek nagyobbik része már segélyezési jellegű: oltóanyagok biztosítása, beadása, újak, hatékonyabbak fejlesztése; orvos- és ápolóképzés Izraelben; PTSD-s személyek számára mentálhigiéniai kezelési programok kidolgozása, azok lefolytatására afrikai szakemberek képzése. Az egészségügyi ellátás főként két szakterületén aktív Izrael és a MASHAV: egyfelől az AIDS-ellenes kutatás és szó szerinti napi harc vonatkozásában, másrészt a különböző szembetegségek gyógyításában. Egyes etiópai régiókban, ahol a MASHAV szakellátást biztosít a HIV-vírussal élők számára, számottevően visszaesett az újabb megfertőzések aránya és majdnem 95%-kal javult az AIDS szövődményei miatt éves szinten elhunyt gyermekek aránya.

A szervezet által folytatott, gyermekek és nők rehabilitációjával/integrációjával foglalkozó, valamint közösségfejlesztési jellegű programok sok szempontból hasonlatosak úgy szakmai, mind eszközigényi szempontból. A cél, a PTSD-s fiatalok és asszonyok (köztük volt fegyveres, illetve hosszú időn át megaláztatásban és üldöztetésben élt személyek) mentális rehabilitációja, majd idővel társadalmi reintegrációja. A többnyire elkülönített helyszíneken, hasonló problémákkal küzdő egyének közösségi formájú lelki ápolását ellátó programok szakmai szempontból elsősorban a holokauszt-túlélő, árvaként Izraelbe került gyermekek rehabilitációjának ötvenes évek elején kidolgozott módszereihez hasonlatosak, azok helyi viszonyok szerinti adaptációi. A MASHAV bizonyos területeken – így Ruandában, Ugandában és Kongóban – folytat közösségfejlesztési programokat is, melyek a súlyos, rendszerint véres konfliktusokba keveredett csoportok (pl.: vegyes lakosságú falvak) személyek közötti bizalomépítését, reorganizációját igyekeznek megvalósítani. E projektekhez a szociálpszichológiai módszereken túl, rendszerint kapcsolódnak olyan mikrostrukturális szintű, önfejlesztést generáló beruházások (öntözőrendszer kiépítése, szűzföld feltörése, stb.) is, melyek a közösségi együttműködéshez és helyi fejlődéshez egyaránt hozzájárulhatnak.

E rövid összegzésből is láthatjuk, hogy a recenzált két tanulmány hasznos ismereteket nyújt Izrael és az afrikai kontinens országainak politikai-gazdasági együttműködéséről, annak korábban virágzó, majd széthulló, napjainkban pedig újraépülő történelmi kontextusáról. A kötet bemutatott fejezetei mindenképpen tájékoztató pontként szolgálnak a zsidó állam afrikai szerepvállalásával, illetve annak jellemzőivel kapcsolatban. A leírtakat érdemes annak

figyelembevételével olvasni, hogy mind Avigdor Lieberman hivatalban lévő izraeli külügyminiszter, mind Meir Dagan, a Mosszad igazgatója nem régebbe felvetette a külpolitikai stratégia szükségszerű újragondolását, az Egyesült Államok, az Európai Unió, valamint a Kína és India felé való túlzott külkapcsolati orientáció fékezését, a fejlődő országok irányában való jelentősebb nyitást. Nem kétséges, Izraelnek kevés „barátja” van a térségekben, sőt az iszlám befolyás, a szubszaharai régióra jellemző antiimperializmus és pro-dekolonizációs magyarázatú anticionizmus, valamint a Latin-Amerikában hódító antiamerikanista „balra át” komoly kihívásokat jelentenek a külkapcsolatok szélesítési szándékára, nem elfelejtendő ugyanakkor, hogy az Európai Unió, Kína és India gazdasági értelemben igen, politikai szempontból azonban nem éppen szoros és kiszámítható szövetségesek, tehát felülértékelésük diplomáciai értelemben nem indokolt. Az ismert nemzetközi helyzet – a palesztinokkal való konfliktus miatti kényszerizoláció – okán, Izrael bizonyos országok felé eleve reménytelenül nyitna, ugyanakkor az egyre jellemzőbben anticionista fejlődő világ kvázi regionális hatalmait (Brazília, Venezuela, Dél-afrikai Köztársaság, Nigéria, Törökország) befolyásolni igyekvő iszlamista (főként Iránból koordinált) geopolitikai törekvésre reagálni szükséges, különben állandó provokációknak és azok nemzetközi fórumokon való vitatásának lesz kitéve Izrael. Afrika esetében persze folytatni kell egyfajta „jószolgálati” küldetést minden ország irányában, ám a befektetett források, képességek, és kapacitások döntő részét oda kell irányítani, ahonnan az erkölcsi elismerésen túl politikai-gazdasági előny is származhat. Izrael lehetőségei túlságosan szűkösek ahhoz, hogy a palesztinokon kívül még olyan afrikai országokat is támogassanak, melyek aztán a diplomáciai világporondon ellenlábasként lépnek fel. E jelenség kizárólag a nagyhatalmakkal (pl.: az Európai Unióval, Kínával és Oroszországgal) való együttműködések tekintetében elfogadható, lévén e kapcsolatok az ismétlődő feszültségek ellenére is számos előnnyel járnak, ugyanakkor Afrika kapcsán hibás politika felaprózni a befektetett tényezőket, helyesebb eleinte kevés, de kamatoztatható partnerviszonyt kialakítani, s csak később, adott helyzetben bővíteni azok számát. Mindez tulajdonképpen nem más mind a kínai Afrika-stratégia jelentősen szűkösebb kapacitásokhoz illesztett adaptációja, hangsúlyozva, hogy a gazdasági előnyöket valószínűsítő potenciális stratégia partnerek (Etiópia, Ghána, Kenya, Angola, Nigéria, Elefántcsontpart, Zambia, Közép-afrikai Köztársaság) mellett nem elhanyagolandóak a kisebb ráfordítással megnyerhető, esetenként hasznos diplomáciai támogatást nyújtó országok (Lesotho, Malawi, Libéria, Sváziföld) sem.